

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

ЕПИСТОЛОГРАФИЯТА В КНИЖОВНОТО НАСЛЕДСТВО НА УЧЕНИЦИТЕ И ПОСЛЕДОВАТЕЛИТЕ НА ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ

Георги ДАНЧЕВ (Велико Търново)

Средновековните литературни жанрове, до които се е докосвало талантливото перо на Патриарх Евтимий Търновски, намират изява и продължение в книжовната практика и на неговите преки и непреки ученици, а и по-далечни последователи. В най-голяма степен това важи за житията и похвалните слова, чийто идейни, художествени и жанрови особености биват продължени, а в някои случаи и доразвити в техните агиографски и панегирични съчинения. Публикуваните през последните три десетилетия отделни книги, а и множество студии и статии, посветени на книжовното наследство на такива видни представители на Търновската книжовна школа, като митрополит Киприан¹, Григорий Цамблак², Константин Костенечки³, Владислав Граматик⁴ и Димитър Кантакузин⁵ хвърлиха обилна светлина и върху жанровите връзки между литературното им дело и творчеството на техния учител и вдъхновител — Патриарх Евтимий Търновски.

Все още обаче, не е проучена достатъчно и в сравнителен план епистографията в книжовното наследство на учениците и последователите на Патриарх Евтимий Търновски, както това е сторено за написаните от тях жития и похвални слова. Необходимо е да се изтъкне също така и фактът, че посланията — в сравнение с другите споменати литературни жанрове — се срещат, според известните извори, в книжовното наследство само на някои от Евтимиевите ученици и следовници.

В науката досега е отделяно внимание предимно на посланията на митрополит Киприан и Димитър Кантакузин — публикувани са текстовете на техните послания и са проучвани от различни аспекти. Като се имат пред вид, обаче, жизнените съдби, а и църковно-административните постове, заемани от някои други ученици и последователи на Евтимий Търновски и преди всичко живота и митрополитските постове на Григорий Цамблак и на Йоасаф Бдински, с основание може да се допусне, че и от техните пера също са написани някои послания със служебен, а и с личен

характер. Това предположение се подкрепя от темата на предложения доклад от руския славист Анатолий А. Турилов за участие в Шестия международен симпозиум „Търновска книжовна школа“. Този доклад е посветен на послание, изпратено през 1416 г. от Григорий Цамблак до великия княз Иван Михайлович Тверски⁶. Вероятно са съществували и други епистоларни произведения на Григорий Цамблак, а и на Йоасаф Бдински, които пожарите на робството са унищожили заедно с други ценни ръкописи и са заличили пътя към истината за евентуалните епистографски прояви и на тези Евтимиеви ученици и последователи.

Запазените и познати на науката сега послания на митрополит Киприан и на Димитър Кантакузин свидетелствуват и за интересна жанрова връзка с посланията на Евтимий Търновски — проблем, до който са се докосвали някои български и руски учени, без да го изяснят напълно.

Бих искал още в началото на доклада си да изтъкна, че както посланията на патриарх Евтимий, така и Киприановите и Кантакузиновите послания, независимо от различията в съдържанието, предназначението и формата им, носят белезите на средновековната източно-православна християнска епистография. Но същевременно, те са свързани и с някои житейски и религиозни проблеми, характерни за епохата, в която живеят и творят и техните автори, и получателите им. В едни случаи — това са лични писма, разменени между частни лица, в други — имат служебен или поучителен догматико-богословски характер.

Към Евтимиевите послания, за разлика от посланията на неговите ученици и последователи, е проявяван по-голям научен интерес и от наши, и от чужди медиевисти. След публикуване на текстовете на четирите му послания (адресирани съответно — по едно до монах Киприан и до митрополит Антим и две до йеромонах Никодим Тисмански) през 1901 г. от Ем. Калужняцки⁷, те са били много пъти проучвани, споменавани, а и отново издавани от редица български⁸, руски⁹, румънски¹⁰ и сръбски¹¹ учени. Този голям интерес се дължи, както на авторитета и популярността на последния търновски патриарх Евтимий, така и на факта, че получателите на посланията му са живяли извън пределите на България.

По обясними причини, научният интерес към Киприановите послания е най-голям в Русия, където са създадени по време на дългото пребиваване на автора им там. Те са публикувани и изследвани предимно от руски специалисти в продължение на близо век и половина¹². Разбира се, били са обект на внимание и на някои български учени като Йордан Иванов¹³ и Иван Снегаров¹⁴ в проучванията им върху българското книжовно влияние в руските земи, както и върху културните връзки между България и Русия в края на XIV и началото на XV в. Сравнително по-голямо внимание им отдели в последно време доц. Н. Дончева-Панайотова в книгата си „Киприан, старобългарски и староруски книжовник“¹⁵.

За двете Кантакузинови послания (до Владислав Граматик и до дместик Исай), от които всъщност само едното от тях (второто) е запазено в един единствен препис — доскоро у нас, пък и в чужбина само се споменаваше. Публикувано е два пъти: в Гърция от проф. Антоан-Емил Тахиаос (1971 г.)¹⁶ и в България (1989 г.) в тома със събраните съчинения на Димитър Кантакузин¹⁷.

Какъв е характерът и какви са жанровете и художествените особености на Киприановите и Кантакузиновите послания?

Един от най-добрите изследвачи на Киприановото книжовно наследство — Лев Александрович Дмитриев, проучвайки посланията му и съобразявайки се със съдържанието и предназначението им, ги разделя с основание на три групи. Според него това са послания с делово-служебен характер, послания с личен характер и послания-поучения, свързани с догматико-литургични въпроси¹⁸. Към същата класификация се придържа и доц. Н. Дончева-Панайотова¹⁹.

Посланията с делови характер, наричани с основание и „служебни послания-грамоти“²⁰, са свързани пряко с Киприановата административна дейност като руски митрополит. Съдържат се становища и указания по различни църковно-канонически, а дори и битови въпроси. Сред тях се открояват посланията-грамоти, изпратени до Новгородския архиепископ Йоан (29 август 1392 г.), до жителите на гр. Пеков (12 май 1395 г.), до вдовицата Феодосия (14 юни 1404 г.). Те са съчинявани в митрополитската канцелария по указание на митрополит Киприан и са подписвани от него — практика, позната и при други висши духовници.

Много по-интересни като литературни творби, а и като исторически извори, са Киприановите послания с личен характер, писани от него в периода 1378 — 1383 г. и отразяващи усилията му да стане Московски и всеруски митрополит. На науката сега са известни пет лични послания. Три от тях са изпратени през 1378 г. до двамата поддържници на законните му аспирации към Московския митрополитски престол: Сергей Радонежки, игумен на Светата Троицка лавра и Феодор Симоновски, игумен на Симоновския манастир. Четвъртото му послание е дотигнало до нас в препис без посочен адресант, но както установи Г. М. Прохоров, то е било изпратено през 1381 г. до игумена Феодор Симоновски²¹. Същият руски умен мотивирано доказва, че Киприан е автор и на още едно — пето послание с личен характер, което е изпратено в края на 1382 или началото на 1383 г. до великия московски княз Дмитрий Иванович Донски²². Тези пет послания с личен характер съдържат ценни автобиографични вести за митрополит Киприан и отразяват неговите преживявания в трудния и важен период в живота му²³.

В третата група Киприанови послания се включват ония негови епитоларни съчинения, които имат поучителен характер и са отправени или към отделни духовници, или към духовенството на някой град. Сред тях

ще спомена: посланието-поучение до Новгородското духовенство (1395 г.) и посланието до игумена на Висоцкия манастир Атанасий Висоцки. От съдържанието им се разбира, че те са съчинени и изпратени в отговор на предварително зададени въпроси, отнасящи се до някои подробности при извършване на литургии, църковни служби и свещенодействия. Другото послание-поучение от тази група, изпратено до Псковското духовенство, е написано по почин на митрополит Киприан след 1395 г. и се отнася също до стриктното изпълнение на някои свещенодействия от духовниците на гр. Псков. Всъщност, в тези послания с подчертано поучително звучение, се открояват най-ярко художествените постижения в Киприановата епистография. В тях откриваме и най-осезателната проява на връзките между епистоларната традиция в книжовното наследство на Патриарх Евтимий Търновски и посланията на митрополит Киприан.

Към споменатите Киприанови послания с делови, с личен и с поучителен характер, запазени в различни преписи в руските книгохранилища, трябва да се добави и още едно негово послание, писано на Атон в периода (1371 — 1373 г.), когато бъдещият български патриарх Евтимий се е завърнал вече от там в Търново, а Киприан още не е заминал за Русия. Става дума за Киприановото послание, изпратено от Света Гора Атонска до неговия по-старши духовен брат — Евтимий Търновски. В това послание монах Киприан е поставил на приятеля си няколко въпроса, свързани с монашеската практика — правене на поклони в определени дни на годината и причастяване при по-особени обстоятелства²⁴. А може би то е съдържало и някои подробности от личен характер, засягащи общи моменти от съдбата на двамата някогашни ученици на преподобния Теодосий Търновски. За съжаление, това Киприаново послание, в чието някогашно съществуване учените не се съмняват, все още не е открито, ако евентуално е било съхранено в някое книгохранилище.

Познатите на науката житейски, идейни, а и епистоларни взаимоотношения между митрополит Киприан и Патриарх Евтимий пораждат и въпроса за жанровите и художествените връзки между Киприановите и Евтимиевите епистоларни произведения. В настоящия доклад този проблем няма да бъде проучван, но не бива да се заобиколи, без дори и да се спомене.

Известно е становището на акад. Иван Снегаров, изказано във връзка с Киприановите послания, които „... по съдържание носят църковно-административен характер, но по форма те се явяват литературни произведения, родствени на съчиненията на такъв виден представител на Търновската литературна школа като Патриарх Евтимий“²⁵.

Веднага бих искал да посоча, че съществува и противоположно становище, изказано от руския учен Лев Александрович Дмитриев, който не е склонен да приеме една такава пряка творческа връзка между посланията на двамата книжовници. Според него „едва ли имаме основания да смятаме, че посланията на Евтимий Търновски са служили като образец

за посланията на Киприан²⁶. Уместна е забележката на доц. Н. Дончева-Панайотова върху тези две противоположни становища, че те „... са резултат на най-общи впечатления от посланията на двамата автори, а не почиват на конкретен сравнителен анализ между тях“²⁷. Наистина, такова текстологическо проучване е необходимо и то стои като задача пред съвременната ни медиевистика, макар че близостта между някои от посланията на двамата книжовници е повече от очевидна.

Без да имам намерение да правя текстологически сравнения (това може да бъде обект на друго изследване), бих искал само да изтъкна няколко съображения и аргументи, които говорят за очевидна близост между някои от Киприановите и Евтимиевите послания. Според мен, истината за жанровата и художествената връзка между тях се намира някъде по средата на двете споменати крайни становища — т. е. при някои Киприанови послания връзката съществува и е ярко изявена, при други тя е завоалирана или изобщо липсва.

Едва ли някой може да отрече факта, че митрополит Киприан познава и е чел неведнъж онова послание на патриарх Евтимий Търновски, което лично е получил в Света гора, като отговор на своето писмо, изпратено в Търново. А това Евтимиево послание съдържа някои ярки особености, които безспорно са послужили като образец при епистоларната практика на Киприан. Става дума главно за посланията му от трета група — онези, които са написани като отговор на зададени от други лица въпроси. С основание доц. Н. Дончева-Панайотова посочва близостта между това Евтимиево послание до монах Киприан и Киприановото послание до игумена Атанасий Висоцки²⁸. Аз бих добавил — такава близост проличава и между двете Евтимиеви послания, изпратени до йеромонах Никодим Тисмански (и двете са написани в отговор на поставени преди това въпроси)²⁹ и послания на Киприан, написани по подобен повод. Сред тях е посланието му, изпратено до духовенството в Новгород, съчинено също в отговор на предварително зададени въпроси.

Отзивчивостта на патриарх Евтимий Търновски към желанията на духовниците да разширят своите знания, както и неговата ерудираност по проблемите на църковната и манастирската практика, намерили израз в посланията му, биват достойно продължени в някои от епистоларните произведения на митрополит Киприан. Подчертавам — в „някои“, защото сред Киприановите послания има и такива, които нямат връзка с Евтимиевата епистолография — факт, който навярно е повлиял за оформяне на споменатата позиция по този въпрос на руския учен Лев Александрович Дмитриев.

А сега да отделим внимание и на епистолографията на далечния последовател на патриарх Евтимий Търновски — видния наш книжовник от втората половина на XV в. Димитър Кантакузин. Както вече беше споменато, той е автор и на две послания³⁰.

Първото от тях е написано от него през 60-те години на XV в. и е изпратено до видния български книжовник, съставител на обемисти сборници и автор на забележителната повест за възстановяването на Рилския манастир и за пренасяне мощите на св. Йоан Рилски от Търново в Рила — Владислав Граматик. За съжаление, това Кантакузиново послание с личен характер има същата зловеща съдба, както и Киприановото послание до Евтимий Търновски — до сега не е открит нито оригиналът му, нито негов препис. Но за някогашното му съществуване свидетелствува самият Владислав Граматик в обширната си приписка-послесловие към Загребския сборник (панегирик) от 1469 г. където той съобщава, че го е съставил по поръка на Димитър Кантакузин.

Тази Кантакузинова поръка, както споделя Владислав Граматик, е била в писмена форма и го задължила да напише най-обемистия си сборник, съдържащ 1540 ситно изписани страници³¹. Книжовникът признава, че тъкмо това Кантакузиново послание го е подтикнало към работа, като е събудило неговата душа от леност: *Се ти величства, ради любве прѣваривъ въписал еси намъ да въ твоѣ повелѣнїѣ тѣнькихъ и дѣхвѣннѣ о нихъ же намъ заповоручилъ еси възвѣудитъ се дша моа ѿ лѣнѣсти...* (л. 769^a)³². Ценното в тази кратка фраза от Владиславовата приписка е подчертания писмен характер на Кантакузиновото поръчение — *въписал еси намъ*. Споменавайки за тази писмена поръка за съставянето на сборника, сръбският литературен историк проф. Джордже Трифунович пръв я нарече послание: „Ово пријателско и искрено Посланије дијаку Владиславу остало нам је непознато“³³.

В послесловието на Владислав Граматик към Загребския сборник намираме сведения, които свидетелствуват за подробните Кантакузинови *тѣнькѣ* и *дѣхвѣннѣ* указания, отнасящи се вероятно до съдържанието на поръчания обемист сборник. Книжовникът признава, че не му е било лесно да изпълни онова, което е поръчал в посланието си Димитър Кантакузин: *Не бо просто іакоже прилоучи се въ истинѣ словеса она твоа повелителнаа юже ѿ твоего вѣщоплеменствїа къ нашемоу пишма въхоу смѣренїю* (л. 769 а).

Написано като лично писмо, Кантакузиновото послание до Владислав Граматик е съдържало интересни детайли, свързани с неговите книжовни интереси и предпочитания. Вероятно поради подчертано личния си характер и конкретното си предназначение, то не е било преписано и съхранено до наши дни.

Второто послание на Димитър Кантакузин, е известно само в един препис, запазен в Библиотеката на сръбската патриаршия в Белград³⁴. Адресирано е до доместик³⁵ Исая, уважаван от Кантакузин духовник, за когото не притежаваме други конкретни сведения. Това послание, както свидетелствува самият автор, е написано в отговор на лично писмо на доместика, изпратено от него. Възшност, и тук се срещаме с познати и споменати вече случаи в епистолографията и на Патриарх Евтимий и на митрополит Киприан.

В посланието си доместик Исай е помолил Кантакузин да съчини едно поучително слово за християнските добродетели: *зѣждѣши ме пачѣ похвалѣаешии , гл҃го: Посети ме писанѣ дѣховнѣи словесѣ* (л. 126б)³⁶. В унисон със средновековната скромност на книжовниците Кантакузин отговоря на молбата на Исай с риторичния въпрос: *И ѿ кѣ къ мнѣ дѣховна словеса, нестежавши ми дарованіа дѣа* (л. 126б). На следващия лист, обаче, той удовлетворява желанието на доместика, като отбелязва: *ѿ зде же коуди на начети слѣ* (л. 127 б). И само след едно изречение отбелязва началото му: *Сѣ бѣго заело слѣ* (л. 127 б).

Тук откриваме едно интересно по своята същност, но рядко срещано в старата българска литература явление — симбиоза на жанровете. В епистоларните рамки на своето послание до доместик Исай писателят Димитър Кантакузин включва и едно поучително слово³⁷.

В това слово авторът говори за необходимостта от възраждане и разпространяване на различни християнски добродетели. Докосвайки се до своята съвременност той с болка подчертава, че поробените от турците земи на балканските християнски народи са обеднели от добродетели. Сега сред християните се шири злоба и неправда, грабежи и насилия, немилосърдие и беззаконие³⁸. Изход от това плачевно състояние на нравите Кантакузин вижда в спазване на християнските норми на живот, посочвайки множество примери от Стария и Новия завет. Той се позовава и на историята на християнската църква и на редица православни книжовници като св. Василий Велики, св. Йоан Златоуст и мнозина други.

Интересни са и ония страници в Поучителното слово, включено в посланието до доместик Исай, посветени на причините за поробването на християнските народи от мохамеданите. Според Кантакузин това е божие наказание за допуснатите от тях грехове. По друг начин той не може да си обясни решението на Бог, който позволил на безверниците да се гаврят с неговите чеда. Твърде сгъстени са боите, с които Кантакузин рисува робската съвременност: *Цѣрки разорени кише, моци стѣи пограни, стѣа порвгана, чиста wskвирньиенна* (л. 132б).

Безспорно, посланието на Димитър Кантакузин до доместик Исай като форма стои далеко от епистонографията на Евтимий Търновски. Това се дължи и на наличието на споменатата симбиоза на жанровете в Кантакузиновото послание. Но поучителният характер на всички Евтимиеви послания, а и особеностите на това Кантакузиново послание са на лице и те ги правят близки.

Бих искал да изтъкна също така и обстоятелството, че Димитър Кантакузин е познавал със сигурност посланията на последния търновски патриарх. В Рилския панегирик на Владислав Граматик от 1479 г., където е поместен и най-старият препис на Кантакузиновото „Житие с малка похвала на св. Йоан Рилски“ са преписани и три послания на Патриарх Евтимий Търновски: до монах Киприан, до угровлахийския митрополит

Антим и до йеромонах Никодим Тисмански, които имат подчертан поучителен характер. Отчитайки близостта между Владислав Граматик и Димитър Кантакузин, както и пребиваването и на двамата в Рилския манастир, където се е съхранявал Панегирикът от 1479 г., трябва да приемем възможността Кантакузин да е чел този Владиславов сборник, където се намирали редом с неговото житие на рилския светец и споменатите Евтимиеви послания.

Еднаквостта при повода за създаването и голямата близост между поучителния характер на Кантакузиновото послание до доместик Исай и на Евтимиевите до монах Киприан и до Никодим Тисмански също ни дава основание да говорим за близки жанрови връзки между епистографията на двамата автори. Разбира се, едно сравнително текстологическо проучване, в чиято необходимост не се съмнявам, може да хвърли пообилна светлина върху поставения проблем.

В заключение бих изтъкнал, че посланията в книжовното наследство на учениците и последователите на Патриарх Евтимий Търновски и по-конкретно на митрополит Киприан и на Димитър Кантакузин, без да стоят в центъра на литературно-художествените им занимания, допълват представата ни за техния облик като писатели. В епистоларните им творби намират ярък отзвук редица проблеми на действителността, в която те живеят и се реализират като високо издигнати духовни личности. Отразено е и тяхното отношение към тези проблеми.

Най-значителни, в това отношение са посланията с поучителен характер, в които те осъществяват и своята ерудираност в богословско-литургичната проблематика и своите умения да използват словото за възпитание на източно-православните християни в стриктно изпълнение на църковните канони, както и за изграждане на високи хуманни добродетели.

БЕЛЕЖКИ

¹ Дончева-Папайотова, П. Киприан, старобългарски и староруски книжовник, С., 1981.

² Русев, П., А. Давидов. Григорий Цамблак в Румъния и старата румънска литература, С., 1966; П. Русев, Григорий Цамблак — български, сръбски, румънски и руски писател. — Трудове на Висшия педагогически институт „Братя Кирил и Методий“, т. IV, С., 1968, с. 449—473; К. Мечев, Григорий Цамблак, С., 1969; П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Дапчев, Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак, С., 1971; А. Давидов, Г. Дапчев, П. Дончева-Папайотова, П. Ковачева, Т. Генчева, Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак, С., 1983; Сборник „Търновска книжовна школа“, т. 3. Григорий Цамблак — живот и творчество, С., 1984. В сборника са поместени научни доклади и съобщения за Гр. Цамблак от наши и чуждестранни учени, участвували в Третия международен симпозиум „Търновска книжовна школа“, проведен във В. Търново през 1980 г.; П. Дончева-Папайотова, Словото на Григорий Цамблак за митрополит Киприан, Велико Търново. Изд. „ПИК“, 1996.

³ Куев, К. Житието на Стефан Лазаревич от Константин Костенечки, С., 1983; К. Куев, Г. Петков, Събрани съчинения на Константин Костенечки, С., 1986.

⁴ Данчев, Г. Владислав Граматик — книжовник и писател, С., 1969.

⁵ Трифуновић, Ђ. Димитрије Кантакузин, Београд, 1963; Г. Данчев, Димитър Кантакузин, С., 1979; Б. Ангелов, Г. Данчев, Ст. Кожухаров, Г. Петков, Димитър Кантакузин. Събрани съчинения, С., 1989.

⁶ Заглавието на доклада на А. А. Турилов, включен в програмата на VI-я международен симпозиум „Търновска книжовна школа“ е формулирано така: „Послание Григория Цамблака великому князю Ивану Михайловичу Тверскому (1416 г.): формуляр, смисъл, контекст епохи“. За съжаление авторът беше възпрепятствуван да участва в работата на симпозиума и не изпрати доклада си за публикуване в настоящия сборник. Отпечатано е само резюмето му. Вж. — Търновска книжовна школа — Шести международен симпозиум, (Резюмета), Велико Търново, 1994, с. 6.

⁷ Kalužniacki, E. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthimius (1375—1393), Wien, 1901, с. 205—251.

⁸ Попов, Хр. Ив. Евтимий, последен търновски и трапезицки патриарх (1375—1394 г.), Пловдив, 1901, с. 185—206; Б. Ангелов, М. Генев, Стара българска литература (IX—XVIII в.) в примери, преводи и библиография, С., 1922, с. 507—512; Л. Ковачев, Стара българска литература, С., 1937, с. 193—197; В. Сл. Киселков, Патриарх Евтимий, С., 1938, с. 298—313; П. Бойчева, Писмената връзка на Никодим Тисмански и Митрополит Антим с Евтимий Търновски. Първа национална конференция на младите български историци, С., 1977, с. 147—152; Кл. Иванова, Патриарх Евтимий, С., 1986, с. 103—107; Д. Кепанов, „Послание до мних Киприан“ от Патриарх Евтимий в руската ръкописна традиция. — Старобългаристика, XII, 1988, I, с. 93—100; Кл. Иванова, Патриарх Евтимий, съчинения, С., 1990, с. 195—229; 289—299; Л. Мончева, Епистолографията на Патриарх Евтимий, — „600 години от заточението на Св. Евтимий Патриарх Търновски“ — Национална научна възпоменателна сесия, проведена на 9.X.1993, Велико Търново, 1997, с. 69—75.

⁹ Сырку, П. А. К истории исправления книг в Болгарии, т. I, вып. 1. Время и жизнь Патриарха Евфимия Терновского, СПб., 1898; К. Ф. Радченко, Религиозное и литературное движение в Болгарии в эпоху перед турецким завоеванием, Киев, 1898.

¹⁰ Turdeanu, E. La littérature bulgare du XIV le siècle et sa diffusion dans le pays Roumains, Paris, 1947, p. 115—125; E. Lazăresku, Nicodim de Tismana și rolul său în cultura veche românească. — Romanoslavica, II, 1965, p. 237—285.

Laudat, I. Nicodim, élève et continuateur spirituel d' Euthyme de Târnovo. — Търновска книжовна школа, т. 2, С., 1980, p. 169—176.

¹¹ Чоровић, В. Посланица бугарског патријарха Евтимија Тисменскому архимандриту Никодиму. — Јужнословенски филолог, XIII, 1932—1934.

¹² Шевырев, Ст. История русской словесности, ч. III, Столетия XIII-ое, XIV-ое и начало XV-того, М., 1858, с. 169—187; Н. С. Павлов, Послания всероссийского митрополита Киприана, доселе еще неизданные. — Православный собеседник, издаваемый при Казанской духовной академии, Казань, 1860, ч. II, с. 75—106; Вж. Русская историческая библиотека. Памятники древнерусского канонического права (РИБ), т. VI, ч. 1 (Памятники XI—XV вв.) СПб., 1880, стлб. 173—186; Л. А. Дмитриев, Роль и значение митрополита Киприана в истории древнерусской литературы (К русско-болгарским литературным связям XIV—XV вв.), ТОДРЛ, т. XIX,

М. Л. 1963, с. 219—222; Г. М. Прохоров, Повесть о Митяе, Л., 1978, с. 112—124, 171—181, 193—204.

¹³ Иванов, Й. Българското книжовно влияние в Русия при митрополит Киприан (1375—1406), Известия на Института за българска литература, кн. VI, 1958, с. 53.

¹⁴ Снегаров, Ив. К истории культурных связей между Болгарией и Россией в конце XIV — начале XV в. — Международные связи России до XVII в., М., 1961.

¹⁵ Дончева-Панайотова, Н. Киприан, старобългарски и староруски книжовник..., с. 137—146.

¹⁶ Tachiaos, A. E. Nouvelles considerations sur l' oeuvre litteraire de Démétrius Cantacuzène. — In: Cyrillomethodianum, Thessaloniki, 1971, 131—152.

¹⁷ Ангелов, Б., Г. Данчев, Ст. Кожухаров, Г. Петков, Димитър Кантакузин Събрани съчинения..., с. 145—169.

¹⁸ Дмитриев, Л. А. Роль и значение митрополита Киприана..., с. 228—229.

¹⁹ Дончева-Панайотова, Н. Киприан, старобългарски и староруски книжовник..., с. 138—150.

²⁰ Пак там, с. 138.

²¹ Прохоров, Г. М. Повест о Митяе..., с. 177.

²² Пак там, с. 193—194.

²³ Вж повече подробности у Дончева-Панайотова, Н. Киприан, старобългарски и староруски книжовник..., с. 140—146.

²⁴ Киселков, В. Сл. Патриарх Евтимий..., с. 298—302.

²⁵ Снегаров, Ив. К истории культурных связей между Болгарией и Россией..., с. 265.

²⁶ Дмитриев, Л. А. Роль и значение митрополита Киприана..., с. 234.

²⁷ Дончева-Панайотова, Н. Киприан, старобългарски и староруски книжовник..., с. 149.

²⁸ Пак там, с. 150.

²⁹ Иванова, Кл. Патриарх Евтимий. Съчинения, С., 1990, с. 292 и 299.

³⁰ Вж подробности у Г. Данчев, Послания на Димитър Кантакузин, *Studia balcanica*, 8, С., 1974, с. 43—69.

³¹ Вж. Описание на Загребския сборник и преглед на включените в него съчинения у Г. Данчев, Владислав Граматик, книжовник и писател..., с. 41—58.

³² Цитирам по Владиславовия автограф в Загребския сборник, съхраняван в библиотеката на Хърватската академия на науките и изкуствата в Загреб под № IIIa 47, (л. 767б—770а).

³³ Трифуновић, В. Димитрије Кантакузин, Стара књижевност, т. I, Београд, 1965, с. 496.

³⁴ Ръкопис № 17, (л. 124^б—169^а), Библиотека на Сръбската патриаршия, Белград.

³⁵ Доместик — ръководител на десния или на левия хор в църква. Дватама доместици, съответно ръководители на двата хора, са били предадени към протопсалта, който е ръководил и двата хора.

³⁶ Цитирам по ръкопис № 17, Библиотека на сръбската патриаршия в Белград, (л. 124^б—169^а).

³⁷ Вж повече у Данчев, Г. Симбиоза на жанровете в творчеството на някои писатели от Търновската книжовна школа, Сб. Търновска книжовна школа, т. 5, Велико Търново, 1994, с. 17—24.

³⁸ Вж повече у Данчев, Г. Димитър Кантакузин..., с. 128—143.